

С. С. Колос

старший викладач кафедри права
Вінницького національного аграрного університету,
суддя апеляційного суду Вінницької області у відставці

ЮРИДИЧНА ОСОБА ЯК СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ В НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню основних теоретичних підходів до визначення поняття юридичної особи як суб'єкта злочину в науці кримінального права й обґрунтуванню практичних напрямів удосконалення кримінального закону в частині кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні.

Розглянуто основні нормативно-правові акти, які регулюють застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні. Акцентовано увагу на тому, що інститут заходів кримінально-правового характеру неефективний у боротьбі з такими суспільно-небезпечними протиправними діяннями, як організована злочинність, кіберзлочинність, корупція, тероризм, екологічні злочини. Водночас наголошено на тому, що в багатьох країнах світу успішно функціонує інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб. Проаналізовано сучасні теоретичні підходи щодо запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Законодавчо визначено, що суб'єктом злочину є фізична особа. Тому кримінальний закон не визнає юридичну особу суб'єктом злочину. Проте юридичні особи є повноправними суб'єктами великої кількості правовідносин і можуть вчиняти протиправні діяння. Водночас суттєвою відмінністю цих протиправних діянь є характер суб'єктивної сторони такого виду правопорушень. Ця характеристика правопорушення дістає відображення у понятті «вина», яка характеризує свідоме, психічне ставлення особи до вчиненого нею протиправного діяння та його наслідків.

У статті наведено аргументи прихильників різних точок зору щодо того, чи може бути юридична особа суб'єктом злочину, адже основними ознаками суб'єкта злочину є його осудність і вина. За результатами дослідження автор робить висновок, що вина юридичної особи може бути визначена як психічне ставлення фізичних осіб, які мають право діяти від імені юридичної особи, до зв'язку між їхніми діями чи бездіяльністю та протиправними діями юридичної особи.

На думку автора, введення інституту кримінальної відповідальності юридичної особи є необхідним кроком у реформуванні кримінального законодавства. Оскільки у вітчизняній кримінально-правовій доктрині все ще відсутня науково обґрунтована концепція впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, то проблема визначення поняття юридичної особи як суб'єкта злочину потребує подальших наукових дискусій і теоретичних розробок.

Ключові слова: *інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб, заходи кримінально-правового характеру, склад злочину, суб'єкт злочину, вина юридичної особи.*

Постановка проблеми. Запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб має загальносвітову тенденцію. Адже необхідність боротьби з корупцією, екологічними, терористичними злочинами, злочинами у сфері інформаційних технологій вимагає посилення відповідальності юридичних осіб, які часто є причетними до таких злочинів.

В Україні запроваджено інститут заходів кримінально-правового характеру Законом України

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 року та внесено зміни до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України та інших нормативно-правових актів. Проте цей інститут не узгоджується з принципами особи-стої й винної відповідальності. Тож на сьогодні

проблема кримінальної відповідальності юридичної особи, визнання юридичної особи суб'єктом злочину залишається досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визнання юридичної особи суб'єктом злочину досліджували Р. В. Вереша, Б. В. Волженкін, С. Б. Гавриш, В. К. Гришук, У. С. Джекабаєв, Е. М. Кисілюк, В. М. Кудрявцев, С. Я. Лихова, В. В. Лунєєв, А. В. Наумов, А. С. Никифоров, С. І. Нікулін, О. П. Поворотов, А. В. Савченко, І. В. Сітковський, В. Н. Смітінко, В. С. Устинов, П. Л. Фрис та інші. Однак проблема кримінальної відповідальності юридичної особи в кримінально-правовій науці залишається достатньо актуальною й потребує подальших теоретичних досліджень. Адже Кримінальний і Кримінальний процесуальний кодекси не надають можливості здійснювати кримінальне переслідування юридичної особи як окремого суб'єкта злочину, що не дає змоги ефективно боротися з суспільно небезпечними винними діяннями.

Метою дослідження є аналіз сучасних теоретичних підходів запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, визнання юридичної особи суб'єктом злочину й визначення поняття «вини» юридичної особи як суб'єкта злочину.

Виклад основного матеріалу. Інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб запроваджено на виконання міжнародних зобов'язань, що закріплені в багатьох ратифікованих Україною міжнародних документах, зокрема в Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенції ООН проти корупції, Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією, Конвенції РЄ про запобігання тероризму, Конвенції РЄ про кіберзлочинність, Конвенції РЄ про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму.

Верховною Радою України з метою забезпечення виконання рекомендації Групи держав проти корупції, Спеціального комітету експертів Ради Європи з питань оцінки заходів боротьби з відмиванням коштів та для реалізації низки міжнародних договорів України щодо встановлення відповідальності юридичних осіб 23 травня 2013 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Вказаним Законом вне-

сено зміни до Кримінального кодексу України (далі – КК України), Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також до Законів України «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» й уперше в Україні передбачено застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи в разі вчинення від імені та в інтересах юридичної особи її уповноваженою особою злочину.

У багатьох країнах світу та ЄС діють кримінальні й кримінально-процесуальні норми права, які визначають юридичну особу як самостійний суб'єкт злочину з відповідною колективною формою вини й дають змогу здійснювати процедуру самостійного притягнення цієї особи до кримінальної відповідальності [5, с. 18].

Законодавчо визначено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до чинного КК України може наставати кримінальна відповідальність. Тому сьогодні підприємства, установи, організації, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, громадські організації, які є юридичними особами, не можуть бути суб'єктами злочинного діяння.

Однією з головних ознак суб'єкта злочину є його осудність. Осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України). Очевидно, що юридична особа не може «усвідомлювати свої дії й керувати ними».

Крім суб'єктного складу й осудності має змінитися саме поняття злочину. КК України завжди пов'язує відповідальність зі здатністю особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, усвідомлювати свої дії й керувати ними. Стаття 23 КК України визначає вину як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності [8].

Кримінальне право України заперечує відповідальність за наслідки, що настали в результаті будь-якого діяння, без установлення вини. Відповідно до положень КК кримінальна відповідальність особи ґрунтується на суб'єктивному ставленні до вини як умови правильної соціально-політичної оцінки людської поведінки взагалі й злочинної зокрема. Отже, вина – це обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину, яка визначає його психологічний зміст і є необхідною умовою кримінальної відповідальності [8].

Проте багато вчених відстоюють думку, що вина не є необхідним елементом кримінальної відповідальності юридичних осіб. Зокрема В. К. Грищук й О. Ф. Пасєка припускають, що коли вину не вважати необхідною підставою, то юридичних осіб можна віднести до кримінально-правової сфери. Для фізичних осіб принцип вини в такому випадку був би збережений, а на юридичних осіб він би не поширювався як виключення [7, с. 140–141].

Деякі дослідники взагалі заперечують обов'язковість наявності суб'єктивної сторони у складі правопорушення, вчиненого юридичною особою. Основною причиною цього вони вбачають відсутність у юридичної особи розуму й психічного ставлення щодо вчинених ним діянь, що унеможливорює застосування до юридичної особи класичного підходу до розуміння поняття «вини» [7, с. 147].

Факт неможливості застосування поняття «вини» до юридичної особи пояснюється тим, що це поняття стосувалося фізичної особи й визначалося як негативне психічне ставлення особи до соціальних цінностей і норм соціальної поведінки та «психічне ставлення особи до власної протиправної поведінки та її наслідків». Складовими елементами такої протиправної поведінки є такі поняття, як «інтелект» і «воля». Прихильниками цієї теорії є ідея відповідальності «без вини». Вина юридичних осіб, безсумнівно, має свою особливу природу й виступає як складне соціально-психологічне явище, як вина всього колективу, а не тільки окремого його працівника [9, с. 209].

Інші вчені наголошують на тому, що вину юридичної особи можна ототожнювати як з виною конкретного працівника, так і з виною органів юридичної особи, причому вина працівника є необхідною умовою вини юридичної особи, а вина юридичної особи може бути наслідком вини працівника [4, с. 230].

А. В. Авер'янов вважає, що для визначення того, чи є дії юридичної особи винними, необхідно визначити, чи є вони наслідком дій або бездіяльності фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи. Протиправні дії юридичної особи можна вважати винними, якщо вони є наслідком дій або бездіяльності фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи [1, с. 165].

Прихильники вищевикладеної точки зору визначають вину юридичної особи як психічне (свідоме) ставлення фізичних осіб, що входять до складу юридичної особи, до зв'язку між їхніми діями (бездіяльністю) й протиправними діями власне юридичної особи.

Р. В. Мінін виділяє два основних підходи до визначення вини юридичних осіб – суб'єктивний та об'єктивний і зазначає, що юридична особа виступає як самостійний суб'єкт права. Юридична особа має власну волю й здатна нести відповідальність за прийняті рішення. Вчений вважає, що пов'язувати вину юридичної особи з виною окремих службовців (суб'єктивний підхід) не можна. Організація володіє самостійною виною, яка розкривається в об'єктивній концепції вини юридичної особи. Об'єктивне розуміння вини юридичної особи дає змогу притягнути винну юридичну особу до кримінальної відповідальності [10, с. 54].

А. С. Никифоров підкреслював, що принциповою підставою визнання юридичної особи суб'єктом злочину є специфічний причинно-наслідковий зв'язок і вина. Він стверджує, що організація делегує органу, який нею керує, прийняття й виконання стратегічних рішень; такі рішення й поведінка, що на них базується, за своїм юридичним змістом є рішеннями й поведінкою організації, тому вона повинна нести відповідальність. Деякі вчені пропонують застосувати до юридичної особи так званий інститут «безвинної» («суворої» або «абсолютної») відповідальності. Така відповідальність настає за наявності об'єктивної сторони складу злочину, коли встановлено сам факт порушення закону з боку юридичної особи й він не потребує доказування вини [11, с. 17].

Висновки і пропозиції. Отже, впровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб у національну систему кримінального права залишається одним з найскладніших і потребує подальших наукових розроблень. Дослідження поняття юридичної особи як можливого суб'єкта злочину є одним з найактуальніших завдань науки кримінального права.

Необхідно насамперед теоретично обґрунтувати поняття юридичної особи як суб'єкта кримінальної відповідальності, що стане науковим підґрунтям внесення відповідних змін до кримінального закону. Крім суб'єктного складу злочину повинно змінитися саме поняття злочину. Особливо важливо вирішити теоретичну проблему вини юридичної особи, адже основоположним принципом у вітчизняному кримінальному праві є принцип особистої й винної відповідальності, а вина є однією з обов'язкових ознак складу злочину.

Здійснивши аналіз основних концепцій вини, можна погодитися з тими вченими, які обстоюють позицію визнання юридичної особи суб'єктом злочину та вважають, що вина юридичної

особи проявляється через винну поведінку її працівників, які контролюють здійснення юридичною особою її прав й обов'язків.

Список використаної літератури:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. В. Б. Авер'янова та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
2. Антонова Е. Ю. Концептуальные основы корпоративной (коллективной) уголовной ответственности : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр-Пресс, 2011. 421 с.
3. Векленко С. В. Понятие, сущность, содержание и формы вины в уголовном праве. Омск, 2002. 192 с.
4. Гражданское право Украины : учебник. Ч. 1 / А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др. / под ред. А. А. Пушкина и В. М. Самойленко. Харьков : Основа, 1996. 422 с
5. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : матеріали міжнародного круглого столу, 30 липня 2019 року. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 94 с.
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.09.2019).
7. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія /В. К. Грищук, О. Ф. Пасєка ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛДУВС, 2013. 247 с.
8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
9. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности / Г. К. Матвеев. Москва : Юрлитиздат, 1970. 218 с.
10. Минин Р. В. Корпоративная уголовная ответственность : учебное пособие. ТюмГУ, 2016. 96 с.
11. Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовная ответственность. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2002. 204 с.

Kolos S. S. Legal person as a subject of crime in the science of criminal law

The article is devoted to the study of the basic theoretical approaches to defining the concept of a legal entity as a subject of crime in the science of criminal law and substantiation of practical directions of improvement of the criminal law in the part of criminal liability of legal entities in Ukraine.

The main legal acts, which regulate the use of measures of criminal-legal nature on legal entities in Ukraine are considered. Attention is drawn to the fact, that the institution of criminal law measures is ineffective in fighting with such socially dangerous illegal acts as organized crime, cybercrime, corruption, terrorism, environmental crimes. At the same time, it is stressed on the fact that many countries of the world successfully utilize institute of criminal liability of legal persons. The modern theoretical approaches to the introduction of the institution of criminal liability of legal entities are analyzed.

It is legally defined that the subject of the crime is a natural person. Therefore, the criminal law does not recognize a legal entity as the subject of a crime. However, legal entities are full-fledged subjects of a large number of legal relationships and may commit unlawful acts. However, a significant difference between these illegal acts is the nature of the subjective aspects of this type of crime. This description of the offense gets reflected in the concept of «guilt», which characterizes conscious, mental attitude of people towards committed its unlawful act and its onsequences. In the article stated the arguments of supporters of different points of view on whether or not a legal person can be subject of a crime, because the main characteristics of the subject of crime is his sanity and guilt. According to the results of research the author makes a conclusion, that the guilt of a legal entity may be defined as a mental attitude of natural persons, who are entitled to act on behalf of a legal entity, to the connection between their actions or inaction and unlawful actions of a legal entity.

According to the author, the introduction of the institution of criminal liability of a legal entity is a necessary step in the reform of criminal law. As in national criminal law doctrine there is still no scientifically substantiated concept of introducing the institute of criminal liability of legal persons, the problem of the definition of the concept of a legal person as the subject of crime requires further scientific discussions and theoretical developments.

Key words: *institute of criminal liability of legal entities, transition of criminal law character, composition of criminal, subject of criminal, guilty of legal entity.*